

BAZI ARAP LEHÇELERİNDEKİ ATASÖZLERİNDE GEÇEN TÜRKÇE KELİMELER

Turkish Words in the Proverbs in Some Arab Dialects

Raghd MOHAMMAD*

Dil Araştırmaları, Güz 2015/17: 199-213

Öz: Türkçe ve Arapça arasında uzun bir geçmişe dayalı bir dil ilişkisi vardır. Türkçe, Arapçanın yoğun tesiri altında kalmış ve bu dilden birçok kelime almıştır. Aynı zamanda Türkçe de Arapçayı etkilemiş ve ona çok kelime vermiştir. Bu kelimeleri tespit etmek amacıyla çok çalışma hazırlanmıştır. Ama Türkçe kelimelerin Arapça atasözü ve deyimlerde nasıl bir yere sahip olduğu pek incelenmemiştir. Bu çalışmada çağdaş Arap lehçelerindeki atasözleri ve deyimlerde kullanılan Türkçe sözcükler tespit edilip üzerine durulacaktır. Bu sözcüklerin atasözlerindeki anlamını gösterdikten sonra varsa eğer atasözlerinin Türkçedeki karşılığı da verilecektir. Sonuçta söz konusu kelimelerin atasözü ve deyimlerde hangi amaçla kullanıldığı da açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arapça, Atasözü, Deyim

Abstract: There is language contact between Turkish and Arabic languages for ages. Turkish was under dense influence of Arabic and borrowed many words from that language. Also Turkish influenced Arabic and gave it many words. There have been many studies for confirming these words. However the Turkish words have not been examined in terms of how they are used within proverbs and idioms in modern Arabic dialects. In this study, the Turkish words that are used within proverbs and idioms in modern Arabic language shall be determined and focused on. After indicating the meanings of these words within proverbs, if any, Turkish equivalents of the proverbs shall be given. In conclusion, the purpose of usage of these words within proverbs and idioms shall be explained.

Keywords: Turkish, Arabic, Proverb, Idiom.

Arapça-Türkçe ilişkilerinin temelinde Müslümanlık vardır. Türkler Müslüman olduktan sonra bu iki dil arasında kelime alışverişi olmuştur. Arapçanın, din dili olmasından dolayı Türkçe üzerindeki etkisi daha açıktır. Türkler Arapça kelimeleri yazı dillerinde çok kullanmışlardır (Akar 2010: 10). Araplar da Türkçeden etkilenmişlerdir. Bu etki yazı diline değil daha çok konuşma diline yansıtılmıştır.

Anlam alanına bakıldığında Arapça lehçe ve ağızlarında bulunan Türkçe sözcüklerin daha çok askerî ve günlük hayatla ilgili olduğunu görürüz. Kelimelerin çoğu Osmanlı Türkçesinden geçmiştir. Osmanlı topraklarında yaşamış Arap halkı, o kültürden etkilenmiştir. Bu etkiyi dil açısından anlayabilmemiz için ilk adımda Türkçe veya

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE. ragit.87@hotmail.com. Gönderim Tarihi: 31.03.2015 / Kabul Tarihi: 28.07.2015.

Türkçe yoluyla giren kelimeleri tespit edeceđiz¹, zaten bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. İkinci adımda da o kelimelerin atasözü ve deyimlerde nasıl ve hangi amaçla kullanıldığını inceleyeceğiz.

Çalışmamızda Filistin, Irak ve Mısır lehçeleri ile Halep ağzındaki Türkçe kelimelerin sadece anlamı değil atasözleri ve deyimlerdeki kullanımına deđineceđiz². Arap lehçelerine ait atasözlerini incelerken içinde Türkçe alıntılarının yoğun bir şekilde kullanıldığını fark ettik. Hatta bazı atasözleri mülemma tarzında yazılmıştı, yani yarısı Arapça yarısı Türkçeydi. Malzememizi çeşitli atasözü ve ağız kitaplarının taranması sonucunda elde ettik. Dayandığımız temel kaynaklar şunlardır:

Emsālu³  Ammiyye / Ahmed (الأمثال العامية / أحمد تيمور باشا (مصر))

Teymur Bāřā (Mısır)

Meşel eş-ř‘abı el-Filistinı / (المثل الشعبي الفلسطيني / محمد جبر (فلسطيني))

Muhammed Kemāl Cebr

(Filistin)

Mevsu‘et Haleb el-Muķārene / (موسوعة حلب المقارنة / محمد خير الدين الأسدي (حلب))

Muhammed Hayruddin Esedı⁴

(Halep)

Emsālu‘l Bađdādiyye / Celal el- (الأمثال البغدادية / جلال حنفي (العراق))

Hanefı (Irak)

Araştırmamızda önce, atasözünün Arapçası orijinal hāliyle verilip transkripsiyonu yapılacak ve her atasözü veya deyim, hangi eserde ve kaçınıcı sayfada geçtiği gösterilecektir. Daha sonra Arapça atasözünde geçen Türkçe kelimeler izah edilecektir. Ayrıca atasözünün tercümesi yapılacak ve eğer varsa Türkçedeki benzeri gösterilecektir. Atasözleri geçtiği ülkeye göre ayrı ayrı sınıflandırılacaktır. İlk ülke Mısır sonra Irak, Suriye ve Filistin olacaktır.

MISIR LEHÇESİ:

1- اللي بجي في الريش بخشيش.

illi bigi fi‘r- riş başşış (EA 441).

başşış: Bağış, armağan, bir hizmet görene hakkından ayrı olarak verilen para (TVS 677). Bu kelime Farsça kökenlidir, Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir.

Eğer zarar kuşun tüylerinde olsa sorun değil, kuşun kendisine bir zarar gelmemiş ya, o zaman o zarar değil Allah‘tan bir bağıştır.

2- أمه عياشة وعامل باشا.

ummu ‘ayyāře ve ‘amil bāřa (EA 573).

1 Türkçe yoluyla girmiş olan kelimelerden maksadımız Farsça kökenli kelimelerdir, çünkü Arapçaya doğrudan gire Farsça kelimeler standart Arapçada yer almaktadır, ama Türkçe yoluyla giren kelimeler standart Arapçada değil mahalli Arapçada kullanılmaktadır (Aytaç 1994: 19).

2 Buradaki Mısır, Irak ve Filistin lehçeleri olarak adlandırmamızın sebebi, kullandığımız temel kaynakların adı geçen ülkelerin genelinden derlenmesidir.

3 Biz sadece bu eserden topladığımız malzemenin sayfa numarasını gösterdik, diğer eserlerden topladığımız malzemeyi ise söz konusu eserlerde verilen sıra numaralarına göre gösterdik.

bâşa: Osmanlı devleti döneminde üstün rütbede bulunan askerlere verilen unvan, paşa, zengin, varlıklı (TVS 677).

Annesi yoksulluktan ekmek satıyor, o kendini paşa olarak gösteriyor. Bu atasözü hem fakir hem de kibirli olan kişi için kullanılmaktadır.

Tk. Hem kel, hem de fodul (SAS 753).

3- بختك يا بو بخت.

bahtek yā bū baḥīt (EA 751)

baht: Baht, şans, talih (TVS 70). Bu kelime Farsça kökenlidir, Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir.

Baht, sahibini bulur.

4 - زي كديش الططر القمشة وراه وحامل الهم على قفاه

zey kidîş elṭaṭar il-ḳamşe⁴ warā we ḥamili'l hemm 'alā ḳafâ (EA 1513).

kidîş: İğdiş edilmiş eşek, beygir. **ṭaṭar:** Tatarlar. **ḳamşe:** Sapı kamıştan yapılan kamçı (TVS 429).

Tatar beygiri gibi arkadan kamış sopa ve sırtında dertleri taşıyor.

Bu atasözü bahtsız ve çok dertli kişi için söylenir.

Tk. Ben eşek olduktan sonra, semer vuran çok olur (SAS 988).

5- طمعجي عاوز أجرة فلسنجي منين يده

ṭam'angi 'âwız ugra felsengi minēn yiddī (EŞ 1805).

ṭam'anci: Tamahkâr, açgözlü. Ar. ṭam'an + Tk. ci **felsenci:** Ar. felsen + Tk. ci eki. Parasız, iflas eden kişi. ṭam'anci ve felsenci kelimeleri Arapçadan Türkçeleşmiştir. Türkçenin isimden meslek, uzmanlık ve aşırı düşkünlük bildiren "+CI" ekiyle tekrar Arapçaya geçmiştir⁵.

Açgözlü ücret ister parasız kişi ona nasıl verir? Açgözlü tarafından bir ev yapılmış ve o evi parasız bir kiracı tutmuş, sonuçta o açgözlü bütün umutlarını kaybetmiş.

Tk. Çoğa tamah eden, yoğa tamah eder (SAS 6).

IRAK LEHÇESİ:

6- ألقى من الشكر الحنظل لو كان ببلاش.

aḥlā min'eş şeker ilḥanzal⁶ law kân bibelāş (EB-1 32).

şeker: Şeker. Bu kelime Arapçada **sukkar** سكر olarak telaffuz edilir, Irak lehçesinde ise Türkçe etkisinden dolayı sukkar > şeker olmuştur.

Beleş hanzal, şekerden tatlıdır.

Tk. Bedava sirke baldan tatlıdır (SAS 323).

7- أشتعل بباره وحاسب البطالة.

işteğil bi pāra we ḥāsib'il- beṭāle (EB-1 111)

4 Bu kelime elkamşe yazılır ve el-emşe olarak söylenir.

5 Bu ek Arapçadaki işlevleriyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Kuş-Akdağ 2012: 1571.

6 Hanzal Arap çöllerinde yetişen çok acı bir bitkidir.

pāra: Değeri çok düşük bir para birimi, kuruşun kırkta biridir. Bu sözcük Farsça kökenli ama Türkçe yoluyla girmiştir (TVS 673).

Bir para karşılığında çalışmak hiç çalışmamaktan iyidir.

Tk. Ekmek dışten artmaz, para işten artar (SAS 703).

8- اللی بالچدر تطلعه الچمچه.

elli bilçedir tiğalla 'a'1- çemçe⁷ (EB-1 218).

çemçe: Çapçak, ağaçtan oyularak yapılan kulplu su kabı. Farsça kökenli ama Türkçe yoluyla geçmiştir (MH-7 1988: 276).

Bir iş ne kadar sağlam ve güvenli tutulsa bile illa onun bir açığı bulunur.

Tk. Kazanda olan kepçede çıkar. (SAS 859)

9- بحجة النركيلة عطش وير.

bi hiccet'in-nerkile 'ateş vîr (EB-1 327).

nerkile: Nargile. **ateş:** Ateş, köz. **vir:** Ver- emir 2. teklik kişi.

Nargile bahanesiyle ateş ver. Gizli bir işe veya amaca ulaşabilmek için açık ve bilinen bir iş bahane olarak kullanılır.

10- البزون چارك واللحم چارك علوش نتعارك.

elbezun⁸ çārak we'1-laħim çārak 'alawēš nit'ārek (EB-1 340).

çārak: Çeyrek, dörtte biri, ağırlık birimi, Bu sözcük Farsça kökenli ama Türkçe yoluyla girmiştir.

“Kedi çeyrek, et de çeyrek o zaman neden kavga edeceğiz?” Nedeni belli olan kavga ve tartışmalar için kullanılmaktadır. Bir adam varmış, evine çeyrek kilo et getirmiş ve akşam yemeğini beklerken karısına sormuş: Etler nerede? Karısı demiş ki: Kedi yemiş bu etleri. Adam kızıp kediyi tartmış, kedinin ağırlığı da çeyrek kilo çıkmış. Ondan sonra adam karısına yukarıda yazılan bu atasözünü söylemiştir⁹.

11- بقرش صابون تصير المرة خاتون.

bgırış şabūn tşîr'il-mar'a ħātūn (EB-1 382).

gırış: Kuruş. **ħatun:** Hatun, hanımefendi, soylu kadın.

“Bir kuruşluk sabun sıradan bir kadını hatun yapar”. Bu atasözü de temizliğin ne kadar önemli olduğunu anlatmak için kullanılır.

Tk. Pak kadın çamaşırından belli olur. (SAS 483)

12- بیده وبالخاشوكة.

biyeddeh we bi'1-ħāşūka (EB-1 425).

ħāşūka: Kaşık. Çok kullanılan bir kelimedir (TVS 456).

7 /ç/ sesi standart Arapçada yoktur, ama konuşma dilinde kullanılmaktadır.

8 Bezun, Irak lehçesinde kedi anlamında kullanılmaktadır.

9 Bu fikra, Nasrettin Hoca'nın “Ciğer” fıkrasına benzer.

Hem eliyle hem kaşıkla yemek yiyor. Bu bir deyimdir, çok açgözlü ve pisboğaz kişilerin vasfıdır.

13- بيع حُرْمه وأشترى تمر.

bî'î hırma we işteri temir¹⁰ (EB-1 434).

hırma: Hurma. Bu sözcük Farsça kökenlidir, Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir. “Hurma sat hurma al”. Ticaret ve alışveriş konusunda beceriksiz kişi için kullanılır. Aynı zamanda tavırları hoş olmayan kişi için de kullanılabilir.

Tk. Al demiri sat demiri çoluk çocuk ne kemirir (SAS 689).

14- الباجة ما استوت.

el-bāçe mâ istewet (EB-1 440).

bāçe: Kelle paça yemeği. Bu sözcük Farsçadır, Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir. Kelle paça yemeği pişmemiş mi? Bu bir deyimdir, bir işin kısa bir sürede bitmesini beklerken nedeni belli olmadan iş uzamışsa beklemekte olan kişi bu deyimini kullanır.

Tk. Çiğ pişene kadar pişmiş cana geçer (SAS 971).

15- پارة پارة تملی الكوارة.

pāra pāra timle'î'l-kewwāre (EB-1 446).¹¹

pāra: Değeri düşük bir para birimi, kuruşun kırkta biri.

“Az parayla yavaş yavaş fiçı doldurulabilir”. Bu atasözü basit işleri küçümsemeyi ve sabrın önemini göstermektedir.

Tk. Damlaya damlaya göl olur (SAS 680).

16- پاک یا سلمان پاک

pāk yā selmān pāk (EB-1 447. 1.c).

pāk: Temiz, pak, arı.

“Pak ey Selman pak”. Temiz ve dürüst bir insanı tanıtmak için kullanılır ya da bir evin yemeksiz olduğunu göstermek için söylenir.

Tk. Eli pak, yüzü ak (SAS 964).

17- پهريز وطرشي اللخانة.

pehriz u tırşı'l-laḥāne (EB-1 449).

pehriz: Perhiz, diyet. **tırşı:** Turşu. **laḥāne:** Lahana. Perhiz ve tırşı kelimeleri Farsça kökenlidir, Türkçe yoluyla girmiştir (TVS 687).

Kişi diyetle olunca genelde turşu ve özellikle lahana turşusu yememesi lazımdır. Ama hem diyetle hem de turşuyu yiyor anlamında olan bu atasözü tavırlarında zıtlık ve terslik bulunan kişi için kullanılır.

Tk. Bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu (SAS 969).

10 Temir, Arapçada hurma demek.

11 Standart Arapçada /P/ sesi yok, ama Irak lehçesinde vardır.

18- پلاو ولبن عافية البدن.

pilāv wu leben ‘āfiyet’il beden (EB-1 450).

pilāv: Pirinç veya bulgurun pişirilmiş hâli.

“Pilav ile yoğurt vücudu sağlam tutar”. Burada basit yemeklerin değerli olduğuna; yağlı yemeklerin de ne kadar zararlı olduğuna îmâ vardır.

Tk. Mide derdin, perhiz devânın başıdır (SAS 424).

19- جيب البيز وحط البيز تاري البيز حركة.

cıb’il-bēz wu hıtt’il-bēz târi’l bēz hırke¹² (EB-1 564).

biz: Bez, kumaş parçası.

Bezi getir bezi götür derken bez ile hırka aynı şey olduğu anlatılır. Önemli bir iş olmadığı hâlde o işi çok abartılı bir şekilde anlatan kişi için kullanılır.

20- چم چبش يرعى وچم قوزي بالتتور.

çem çebiş yir’a wu çem kuzi fi’t-tennûr (EB-1 594).

kuzi: Kuzu, kuzu etinden yapılan bir çeşit yemektir (TVS 557).

“Koç otlarken kuzu tandırda pişiriliyor”. Demek ki belalar ve talihsizlik her zaman dürüst ve güçsüz insanın başına gelir, hilekâr ve kötü insanlar ise her zaman şanslıdır.

Tk. Koyun başı girişinceye kadar çok kuzu başı pişer (SAS 908).

Tk. Yetim kuzu koç olmaz. (SAS 266)

21- چيل الزايد يشك التفك.

çil’il zāyed yişiki’l-tefek. (EB-1 603. 1.c)

tefek: Tüfek, barutla doldurulan eski tüfek.

“Haddinden fazla barutla doldurulan tüfek patlar”. İnsan karşılaştığı sorunların boyutunu ve çaresini iyice düşünmezse o zamana başına bir bela gelebilir. Bu ataş aşırı öfkeli insanı sakinleştirmek için de kullanılabilir.

Tk. Demiri nem, insanı gam çürütür. (SAS 689)

22- حبلي شهرين يعجبها طرشي لونين.

hıblā şehreñ y’icebhā tırşı lönēn. (EB-1 615. 1.c)

tırşı: Turşu.

“İki aylık hamile ama iki çeşit turşu ister”. Bir yerde misafir olup utanmadan aşırı bir şekilde yemek yiye kişiye söylenir.

23- حسن كچل كچل حسن.

hesen keçel keçel hesen. (EB-1 658. 1.c)

keçel: Kel, saç olmayan kişi, kel başlı. Bu sözcük Farsça kökenli ama Türkçe yoluyla girmiştir. Kelimenin keçel (كچل) şekli Osmanlı Türkçesinde kullanılmıştır (De-vellioglu 1998: 501).

Bir şeyin dış yapısı değiştirilse bile özü aynı kalır.

Tk. Ha Ali hoca, ha hoca Ali. (SAS 99)

12 Araççada hırke “bez” anlamındadır.

24- خلى الكسكين بضير ماعونه.

ħalli'l-keskin yiğir mā' une. (EB-1 744. 1.c)

keskin: Çok aşırı, öfkeli, sert.

“Sirke eğer çok aşırı ekşi olsa döküldüğü yere zarar verir”. Çok sinirli insanlar her zaman kendilerine zarar verirler.

Tk. Keskin sirke kabına zararlıdır (SAS 402).

25- خوجه علي مالا علي.

ħoce 'ali molla 'ali (EB-1 757).

ħoce: Hoca, imam. **molla:** Molla, hoca, imam. Bu iki kelime Farsçadır ama Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir (TVS 371, 613).

“Hoca Ali, molla Ali”. İki alternatifin de aynı şey ifade ettiği durumlarda kullanılan bir deyimdir.

Tk. Ha Ali hoca, ha Hoca Ali (SAS 99).

26- الدين سز بده إيمان سز.

ed-dinsiz biddeh imānsiz (EB-1 823).

dinsiz: Dinsiz. Ar. din + Tk. siz ekidir. **imānsiz:** İmansız. Ar. İman + Tk. siz ekidir. Din ve iman kelimeleri Arapçadan Türkçeleşmiştir. Türkçenin isimden sıfat türetme eki olan “-sız” ekiyle sıfat yapıpıp tekrar geçmiştir¹³.

Dinsiz olan kişiye imansız bir rakip lazım.

Tk. Dinsizin hakkından imansız gelir.

27- المال للمالجي والزبل للخالجي.

elmāl li'l-mālcī we'z-zibil li'l-ħāncī (EB-1 896).

mālcī: Malcı, mal sahibi. Ar. mal + Tk. ci eki **ħāncī:** Hancı, han sahibi, hande çalışan kimse.

“Mal, mal sahibine pislik ise hancıya kalır”. Yani insanlar bir kişinin işine bakınca onu zengin zannederler, hālbuki o kişi işten sadece acı ve zorluk çeker.

28- سبع صنایع والبخت ضایع.

seb'ī şanāyi' ve'l-baħt zāyi' (EB-1 919).

baħt: Baht, şans, talih.

Elinde yedi marifet var ama bahtı yokmuş.

Tk. Bahtın olmayınca cehdın faydası yoktur (SAS 615).

29- الزبيبانه بنوا عليها ميخانه.

ez-zibyāne benū aleyh meyhāne (EB-1 879).

meyhāne: Meyhane, içki satılan ve içilen yer. Bu sözcük Farsçadan Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir (TVS 606).

13 Ek, Arapçada yokluk ve eksiklik bildirir. Ekin Arapçadaki işlevleriyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Kuş-Akdağ 2012: 1579).

“Çöplüğün üzerine meyhane kurulur”. Yani pislik ve kötülükten sadece pislik ve kötülük türetilir.

30- الصوچ مو من القاتل الصوچ من المقتول.

eş-şuç mu min'il kâtil eş-şuç min'il maqtûl (EB-1 1098).

şuç: Suç, günah, cürüm.

“Suç öldürenin değil, ölümdür”. Bir kişinin işlediği suçun başka bir kişiye yüklemesinde kullanılır.

31- ضيع الجبون والبدوي.

zayya'il-çubûn we'l-bedawî (EB-1 1124).

çubun: Çubuk, sigara içmek için kullanılan ağızlık. Bu kelime Türkçedeki çubuk kelimesidir. Sadece kelime sonundaki k > n değişikliği olmuştur (TVS 213).

“Hem çubuğu hem de entarisini kaybetmiş”. Bu atasözü her şeyini kaybeden bir kişi için söylenir.

32- ضيع الصاية والصرايية.

zayy'il şāye wa's-şermāye (EB-1 1126).

şāye: Saye, yardım, değer. **şermāye:** Sermaye, varlık, servet. Bu iki sözcük Farsçadan Türkçe yoluyla Arapçaya geçmiştir (TVS 746).

Sermayesini ve piyasadaki değerini kaybeden kişi için söylenir.

33- الغريب لو خان لو كرخان.

el-ğarīb law hān law kerhān (EB-1 1355).

hān: han. **kerhān:** Külhan, kül ocağı, hamamlardaki ateş ocağı.

Gurbette olan kişi ya handa ya külhanda kalır.

Tk. Garibin yeri ya han ya külhan (SAS 795).

35- الفرج خاتونة المحلة.

el-ğarç hātuneti'l-maħalle (EB-1 1419).

hātun: Hatun, hanımefendi, soylu kadın.

“Kibirli ve küstah kadın mahallenin hatunu olur”. Çünkü akıllı ve iyi insanlar ona dost gibi davranır.

Tk. Çok yüz buldu arsız oldu (SAS 360).

36- الفهوة بلا دخان كالنوم بلا يورغان.

el-ğahwe bilā duhān ke'n-newmi bilā yorgān (EB-1 1440).

yorgān: Yorgan, yatak örtüsü.

“Tütünsüz kahve içmek yorgansız uyku gibidir”. Bir işe başlamadan önce bütün malzemelerin hazır olması gerekir.

37- كعكولة ذهب وكعكولة فضة.

ke'kület zehab we ke'kület fıdda (EB-1 1471).

ke'kület: Kâkül, perçem, alnın üzerine düşen saç.

“Saçının kâkülü bir parçası altın bir parçası da gümüştür”. Güzel çocuğun perçemini nitelemek için kullanılır.

38- كلاش يقلو لكلاش مرحبا قرداش.

kleş¹⁴ yigullo lekleş merhaba şardâş (EB-1 1478).

şardâş: Kardeş.

“Bir terlik diğer terliğe merhaba kardeş demiş”. İki küstah ve alçak kişinin arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanılan bir atasözüdür.

Tk. Körlere sağırılar birbirini ağırlar (SAS 894).

SURIYE LEHÇESİ (Halep Ağzı):

39- آغا صير خنمجي كثير.

āga şir hızmeççi ktır (MH-1 17).

āga: Ağa, zengin, yüksek mevki ve itibar sahipleri için kullanılan bir unvandır.

hızmeççi: Hizmetçi. Ar. hızmet + Tk. ci eki¹⁵.

Yeter ki ağa ol, hizmetçi çoktur.

Tk. Ağanın malı çıkar, uşağın camı (SAS 1040).

40- المسافر إلکن و الأرمغان النا.

el-misāfir ilkun we'l-armağān ilna (MH-1 108).

armağān: Armağan, hediye.

Yolcu sizin armağan ise bizimdir.

Tk. Kapıya varsan “efendi uyur”, elde armağan olsa “vay efendi buyur”. (SAS 1048)

41- إشتا ميدان إشتا شيطان.

işte meydān işte şeytān (MH-1 149).

işte: İşte, bir edattır.

İşte meydan işte şeytan¹⁶.

Tk. İşte arşın işte meydan (SAS 828).

42- الباس بابوچ المسعد تسعد.

ilbes babūç'il-mus'id tis'ad (MH-2 22).

babuç: Pabuç, arkası açık terlik (TVS 667).

Bahtlı kişinin pabucunu giysen sen de bahtlı olursun.

14 Deriden yapılan bir terlik.

15 Arapçadaki /ci/ eki alan kelimeler için bk. (Kuş-Akdağ 2012: 1571).

16 Bu atasözü Türkçeden alınmıştır (MH 1: 149).

43- كتير الكارات قليل البارات.

ktır'ıl-kārāt qalīl'u'l-bārāt (MH-2 28).

kārāt: Kârlar, kâr kelimesinin çoğulu, meslek. İş, görev. Bu Kelime Farsçadan Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir (TVS 441). **barāt:** Paralar. Paranın çoğu.

Elinde çok marifet ve meslek var ama az para kazanır.

Tk. Baht olmayınca cehdin faydası yoktur (SAS 615).

44- عادي باشتك ولا تعادي أهل حارتك.

'adi baştek welā ti 'adi ehil hārtek (MH-2 34).

bāstek: Senin paşan.

Sen paşana düşman ol ama asla mahallenin ahalisine düşman olma.

45- باع الدبس واشترى البكماز.

bā' a' d-dibis¹⁷ we iştere'l-bekmāz (MH-2 39).**bekmez:** Pekmez, hurma şırası.

“Pekmez sattı pekmez aldı”. Ticarete beceriksiz kişi için kullanılır.

Tk. Al demiri sat demiri çoluk çocuk ne kemirir (SAS 689).

46- دبحتني من غير بچاق.

debahteni min gayr bıçak (MH-2 55).

bıçak: bıçak, jilet.Beni bıçak kullanmadan kestir¹⁸.

Tk. Dil yarası bıçak yarısından acıdır (SAS 1062).

47- المركبجي لا يموت إلا بالبحر والقاطرجي لا يموت إلا بالغربة.

el-merkebcı la ymūt illā bi'l-baħr, we'l-qaṭarjı lā ymūt illā bi'l-ğurbe (MH-2 58).

merkebcı: Gemici, tekneci. Ar. merkeb + Tk. ci eki (Kuş-Akdağ 2012: 1571).**kaṭırcı:** Kervancı, Katırlarını kira ile işleten veya katırlarla eşya taşıyan kimse¹⁹.

Gemici denizde ölür, katırcı gurbette ölür.

Tk. Çiftçinin sonu bostancılık, pehlivanın sonu destancılıktır²⁰ (SAS 968).

48- بخت عطيني وفي البحر ارميني.

baħt 'aṭını ve fil baħr ırmını (MH-2 66).

baħt: Baht, talih.

“Bana baht ver ve ondan sonra beni denize atsan bile korkmam”. Bu atasözü bah-tın önemini pekiştirmek için kullanılır.

Tk. Talihliyi denize atsan ağzında balıkla çıkar (SAS 461).

49- بنات البخوت ملن تخوت.

17 Dibs Arapça kökenli pekmez anlamına gelir.

18 Bu kelime sadece yukarıda yazılan atasözünde kullanılmaktadır.

19 Bu atasözünde sadece kervancı anlamında bulunmaktadır.

20 Bu atasözü istediğimiz anlamı tam olarak karşılama bile yakın sayılır.

benāt' il-buḥūt mālon tuḥūt (MH-2 66).

buḥūt: Bahtlar, talihler. **tuḥūt:** Tahtlar, yataklar²¹.

Kız bahtlı olur, tahtlı olmaz.

Tk. Anası kızına taht kurmuş, baht kuramamış (SAS 878).

50- المبشكر أحسن من الأعمى.

el-mibeşker aḥsen mini'l-a'mā (MH-2 120).

mibeşker: kelime boş görmek kökünden gelmektedir. İyi göremeyen ve gözleri iltihaplı kişi için kullanılmaktadır.

Gözleri peşkirle tedavi için bağlanmış olan körden iyidir.

51- مابدي قندرة تزقزق بدي طنجرة تبقق.

mabiddi ḡundere tizekzek bididi ṡancere tibaḡbek (MH-2 147).

ḡundere: Kundura, kaba işlenmiş bağısız ayakkabı (TVS 545). **ṡancere:** Tancere.

“Bana gıcırdayacak kundura değil kaynayacak tencere lazım”. Yani bana süs ya da gereksiz şeyleri getirme, karnımı doyuracak yemek getir.

52- فلان وفلان خوش بوش.

felan ü felan ḡoş boş (MH-2 369).

ḡoş: Hoş, güzel. Bu sözcük Farsçadan Türkçe yoluyla Arapçaya geçmiştir (TVS 373). **boş:** Boş, saçma sapan.

Karşılıklı samimiyeti olan ve birbirinden beklentisi olmayan iki kişi için kullanılan bir deyimdir.

53- بين القرباط والجنتنه مافي تكليف.

beynil ḡırbaṡ²² we'l-cinkene mā fi teklif (MH-2 218).

cinkene: Çingene, göçebe olarak yaşayan bir topluluktur.

Çingene arasında teklif olmaz.

Tk. Bozacının şâhidi şıracı (SAS 52)!

54- التتن يقول للتنباك لا أصلك من أصلي ولا دينك من ديني.

et-tuton yi'ül li't-tinbāk lā aşlak min aşlī we lā dīnek min dīnī (MH-2 254).

tuton: Tütün. **tinbāk:** Tönbek.

Tütün, tönbeḡe demiş ki ne dinimiz ne de kökümüz aynıdır.

Tk. Şap ile şeker bir değil (SAS 217).

55- غيرتي تختك غيرتي بختك ؟

ḡayyerti teḡtik ḡayyerti baḡtik (MH-2 271).

21 Halep'te bu sözcük sadece yatak anlamındadır.

22 Arapçada çingene kelimesinin karşılığıdır.

tehtek: senin yatağın. **bahtik:** senin bahtın, talihin.

Yatağımı değiştirdin ama bahtını değiştirebildin mi?

Tk. Atarlar çıkarayım der tahta, döner dolaşır bahta (SAS 600).

56- الرجل بلا مرة²³ مثل التشممة بلا هوا.

er-racul bilā mara mitli't-teşme bilā hawā (MH-2 319)

teşme: Burada sadece abdesthane anlamındadır,

Karısız erkek havasız abdesthaneyi andırır.

Tk. Kadınsız hane, kuşsuz kafese benzer (SAS 836).

57- الكرامة مالاها ارة.

elgerrāre²⁴ malāha çāre (MH-3 119).

āre: are, özüm. Bu sözcük Farsçadan Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir (TVS 177).

Geveze kadının çaresi yoktur.

58- نق كنافه وجنبو آفة.

anağ kunāfe we cenbo āfe (MH-3 134).

anağ: Çanak, yemek tabağı.

“Bir tabak künefe ama etrafı hep tehlikelidir”. Bir şey güzel olmasına rağmen çevresi tehlikeli olabilir.

Tk. Dikensiz gül olmaz (SAS 438).

59- أنا خانجي وأنت يولجي.

ene hāncī ve ente yolcī (MH-3 300).

hānci: Hancı, han sahibi, handa çalışan kimse. **yolcī:** Yolcu, seyahatte olan kişi.

Ben hancıyım, sen ise yolcusun.

Tk. Ben hancı sen yolcu iken, elbet bir gün buluşuruz (SAS 795).

60- الكار اللي ماهو كارك يخرب ديارك.

elkār elli mā hu kārēk yiħrib diyārek (MH-3 315).

kār: Kār, iş, meslek.

Bilmediğin işe girersen evin yıkılır.

Tk. Her işe ehline layıktır (SAS 727).

61- البتحو بالدهست بيطلع بالكفكير.

ilbithoṭṭu bi'd-dest biyiṭl'a bi'l-kefkīr (MH-3 50).

dest: Testi, kulpu, geniş gövdeli, dar boğazlı, emzikli veya emziksiz olabilen kap.

23 Bu kelime “kadın” anlamındadır, standart Arapçada كآرما olarak yazılır, ama konuşma dilinde mara كآرما olarak kullanılmaktadır.

24 Bu sözcük Halep Arapçasında geveze kadın anlamına gelir.

kefkir: Kepçe, delikli kap. Dert ve kefkir, Farsçadan Arapçaya Türkçe aracılığıyla girmiştir (TVS 841; Devellioğlu 1998: 502).

Testiyle döktüğün şey kepçeyle çıkar.

Tk. Kazanda olan, kepçede çıkar (SAS 859).

62- إن قل مالي كل الناس دشمني.

in kall mālī killi'n-nās duşmānī (MH-3 253).

duşmānī: Benim düşmanım. Farsçadan kökenli bu sözcük, Türkçe yoluyla Arapçaya girmiştir.

Param azalınca bütün insanlar düşmanım olur.

Tk. Malı olmayanın dostu olmaz (SAS 945).

63- دين الله أشكرا ودين المخبا صرامي.

dinu'l-lāh eşkerā ve din'il miḥabbā şarāmī (MH-4 162).

eşkerā: Aşikâr. Farsçadan Türkçe yoluyla Arapçaya girmiş bir kelimedir.

Allah'ın dini aşikârdır ama gizli din ayakkabı kadar alçak ve değersizdir. Eğer insanın yapacağı iş iyi ve temizse gizlemesine gerek yoktur. Çünkü sadece pis işler saklanır.

Tk. Müslümanın dini aşikârdır (SAS 599).

64- ديبس بكماز فرق اتماز.

dibis²⁵ bekmez fark etmez²⁶.

bekmez: pekmez. **fark etmez:** Fark etmez, farkı yoktur.

Dibis pekmez fark etmez.

Tk. Ha Ali veli, ha veli Ali (SAS 790).

65- كوش كوش الوحوش مارح تقدر تحوش.

koş koş el-wuhuş mārāḥ ti' der tiḥuş²⁷.

koş: Hızlı hareket et, koştur.

Canavar gibi hızlı hareket etsen bile hiçbir şey elde edemeyeceksin. Bu atasözü talihsiz insan ne kadar uğraşsa da talihi olmayınca başarılı olamaz anlamına gelir.

FİLİSTİN:

66- أنا بالي الباشا باشا، أتاري الباشا زلمة.

anā bali'l-bāşa bāşa, eteri'l-bāşa zelemé (MŞF 783).

bāşa: Osmanlı devleti döneminde üstün rütbede bulunan askerlere verilen unvan (TVS 677), Paşa, zengin, varlıklı.

25 Dibis Arapçada pekmezin karşılığıdır.

26 Bu atasözü Suriye'nin kuzeyinde kullanılmaktadır.

27 Bu atasözü Suriye'nin güneyinde özellikle Suveyda şehrinde kullanılmaktadır.

Paşayı paşa sandım, meğerki paşa sıradan bir adammış.

Bu atasözü diktatörlük rejiminin aşırı gücüyle alay etmek için kullanılır.

67- إن صرت شاكوش دق، وإن صرت مسمار اصبر على الدق.

in sırt şākūş dık, we in sırt mismār isbir ‘ale’ d-dağ. (MŞF 821)

şākūş: Çekiç.

Eğer çekişsen döv, ancak çiviysen dövülmeye tahammül et.

Tk. Örs isen sabırlı, çekiç isen kuvvetli ol. (SAS 961)

Sonuç

İncelediğimiz deyim ve atasözlerindeki geçen Türkçe kelimeler şunlardır:

āga, armağān, ‘ateş, babuç, bāçe, baht, bāşa, bekmez, , bıçāk, biz, boş, çārak, çanağ, çare, çemçe, çinkene, çubun, dest, duşmānī, dinsiz, eşkerā, fark etmez, felsenci, hān, hānci, hāşuqa, hatun, hızmeççi, hoce, hoş, hurma, imānsiz, işte, kamşa, kār, kardāş, kaırcı, keçel, keşkir, ke ‘kület kerhān, keskin kırış, kidiş, koş, kundere, kuzi, lahāne, merkebcı, meyhāne, mibeşker molla, nerkile, pāk, para, perhiz, , pılav, şākūş, şāye, şermāye, şuç, şeker, şancere, tefek, tehte, teşme, tinbāk, turşi, tuton.

Atasözlerinde en sık kullanılan sözcükler: baht (5), paşa (4), kār (3), para (3), hancı (2), pekmez (2) hatun (2), taht (2), turşu (2)’dir. Kelimeler, en çok Irak’ta, sonra Suriye (Halep), Mısır ve Filistin’de görülmektedir. Bazen aynı kelime ülkelere göre farklı anlamlarda kullanılabilir, Örneğin: Paşa kelimesi Mısır ve Filistin’de daha çok devlette üstün rütbede bulunan görevlilere denir, Irak ve Suriye’de ise daha çok zengin ve varlıklı kişiler için kullanılır. Bazı kelimeler de sürekli Arapçadaki karşılığıyla kullanılmaktadır. Örneğin, pekmez / dibis ve hurma/ temir. Baht, kār ve para gibi kelimeler bütün örneklerde aynı anlam taşımıştır.

Çalışmamızın amacı bazı Arap diyalektlerinde bulunan Türkçe kelimelerin atasözü ve deyimlerdeki kullanılmasını izah etmektir. Topladığımız malzeme 67 maddeden oluşmaktadır. İncelemenin sonunda Türkçe kelimelerin atasözü ve deyimlerde aşağıdaki amaçlarda kullanıldığını tespit ettik:

1. Atasözlerinde ahengi sağlamak için kullanılmıştır: Örn. أمه عیاشة وعامل باشا. “ummuh ‘ayyāşe ve ‘āmil bāşa”. Örn. كثير الكارات قليل البارات. “ktīr il kārāt kaalil ul bārāt”. ‘ayyāşe/ bāşa, kārāt / bārāt.
2. Eş anlamlı olarak kullanılmıştır: Örn. دبس بکماز فرق اتمام. “dibis bekmez fark etmez”. Örn. بیع خرمة وأشتری تمر. “bī ‘ hurma we eşteri temir”. dibis = bekmez, hurma= temir.
3. Atasözlerinden bazıları Türkçeden aktarma yoluyla kullanılmıştır. Örn. إشتا. “işte meydan işte şeytān”. Örn. أنا خانجي وأنت بولجي. “anā hānci we ente yolci”.
4. Türkçe kelimeler atasözlerinde pekiştirme amacıyla kullanılmıştır. Örn. كوش أنا بالي الباشا. “koş koş elvuhuş mārāh ti’der tihüş”. “anā bali’l-bāşa bāşa, eteri’l bāşa zelemé”.

Kısaltmalar

age. : Adı geçen eser.

Ar. : Arapça

bk. : Bakınız

EA : Emsâlu'l 'Ammiyye / Ahmed Teymurel Başa

EB : Emsâlu'l Bağdâdiyye / Celal el-Hanefî

MH : Mevsušet Haleb el-Mukârene / Muhammed Hayreddin el-ESEDİ

MŞF : Kemalel-Meşel el-Ş'abî el-Filistîni / Muhammed CEBR

SAS : Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü

Tk. : Türkçe

TVS: Türkçe Verintiler Sözlüğü

Kaynakça

- AKAR, Ali (2010). *Türkçe-Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri*, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 8. Sayı, s. 9-16.
- AYTAÇ, Bedrettin (1994). *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- BAKR, Magdi, Abd el Monsef (2009). *Arapçada Türkçe Söz Varlığının Etkileri*, Şarkiyat Mecmuası, 14. Sayı, s. 26-37.
- BAŞA, Ahmed, Teymur (1956). *el-Emsâlu'l 'Ammiyye*, Daru'l Kutub el-Arabî, Kahire.
- CEBR, Muhammed Kemal (2014). *el-Meşel eş-Ş'abî el-Filistîni*, Kudüs: Daru'l Cindi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 15. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ESEDİ, Muhammed Hayruddin (1988). *Mevsu'et Haleb el-Mukârene*, 7 cilt, Halep: Halep Üniversitesi Basımevi.
- HANEFÎ, Celal (1962). *Emsâlu'l Bağdâdiyye*, 2 cilt, Bağdat: Asad Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KUŞ, B. ; AKDAĞ, S. (2012). *Bazı Arap Lehçelerinde Kullanılan Türkçe Son Ekler Üzerine Yeni Bir İnceleme*, Turkish Studies 7/1. Sayı, s.1567-1582.
- Türkçe Sözlük* (2005). 10. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- WEHR, Hans (1980). *A Dictionary of Modern Written Arabic – English*, Beyrut: Librairie du Liban.
- YURTBAŞI, Metin (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 10.Baskı, İstanbul: Excellence Yayınları.